

Pavuša Vežić

Plutej ograde svetišta iz memorije Sv. Tripuna u Kotoru

Pavuša Vežić
Odjel za povijest umjetnosti
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
HR - 23 000 Zadar

Pregledni članak
Review paper

Primljen / *Received*: 11. 1. 2016.
Prihvaćen / *Accepted*: 30. 5. 2016.
UDK: 73.033.4:247(497.16Kotor)
73.033.4:726.591(497.16Kotor)

The author discusses a marble pluteus discovered in 1906 in the Kotor cathedral, where it was incorporated in the main altar as a spolium. Apparently, it originally belonged to the chancel screen in the sanctuary of St Tryphon, constructed in the early 9th century, of which only remnants of the foundation layer have been preserved. The pluteus has been analysed on several occasions, with the results published in scholarly literature, and most experts have justly dated it to the early period of pre-Romanesque sculpture in Dalmatia. Its front features a relief with geometric and vegetal ornaments. To the left, there is a panel with knotted triangles along the edge and rhombuses in the central section. The panel to the right contains two arcades with crosses underneath. Special attention has been paid to the relatively numerous ornaments on similar plutei in areas of Adrio-Byzantine tradition, in Roman cities of the Istrian and Dalmatian coastlines. There it combines with influences from Lombard and Carolingian centres, and in this combination it is also present in the area of the ancient Croatian state and other Slavonias. The pluteus of Kotor is a telling element in the discussion on numerous similar relief arrangements and ornaments in the sacral art of the Adriatic cultural circle during the early medieval period.

Keywords: *chancel screen, pluteus, triangle, rhombus, cross, acanthus flower*

Plutej iz Kotora

S austrijskim konzervatorskim radovima u katedrali Sv. Tripuna u Kotoru, koji su trajali od 1897. do 1907. godine, rekonstruiran je prezbiterij i glavni oltar. S tim poslovima 1906. godine otkriven je dobro očuvani mramorni plutej predromaničke ograde svetišta.¹ Nije posve sigurno kojem je liturgijskom prostoru ograda izvorno pripadala, ali pretpostavka da je to mogla biti memorija Sv. Tripuna čini se prihvatljivom.² Ona je sačuvana samo u skromnim ostacima temeljnoga sloja otkrivenog 1987. godine.³ Nalazi se podno sakristije romaničke katedrale.

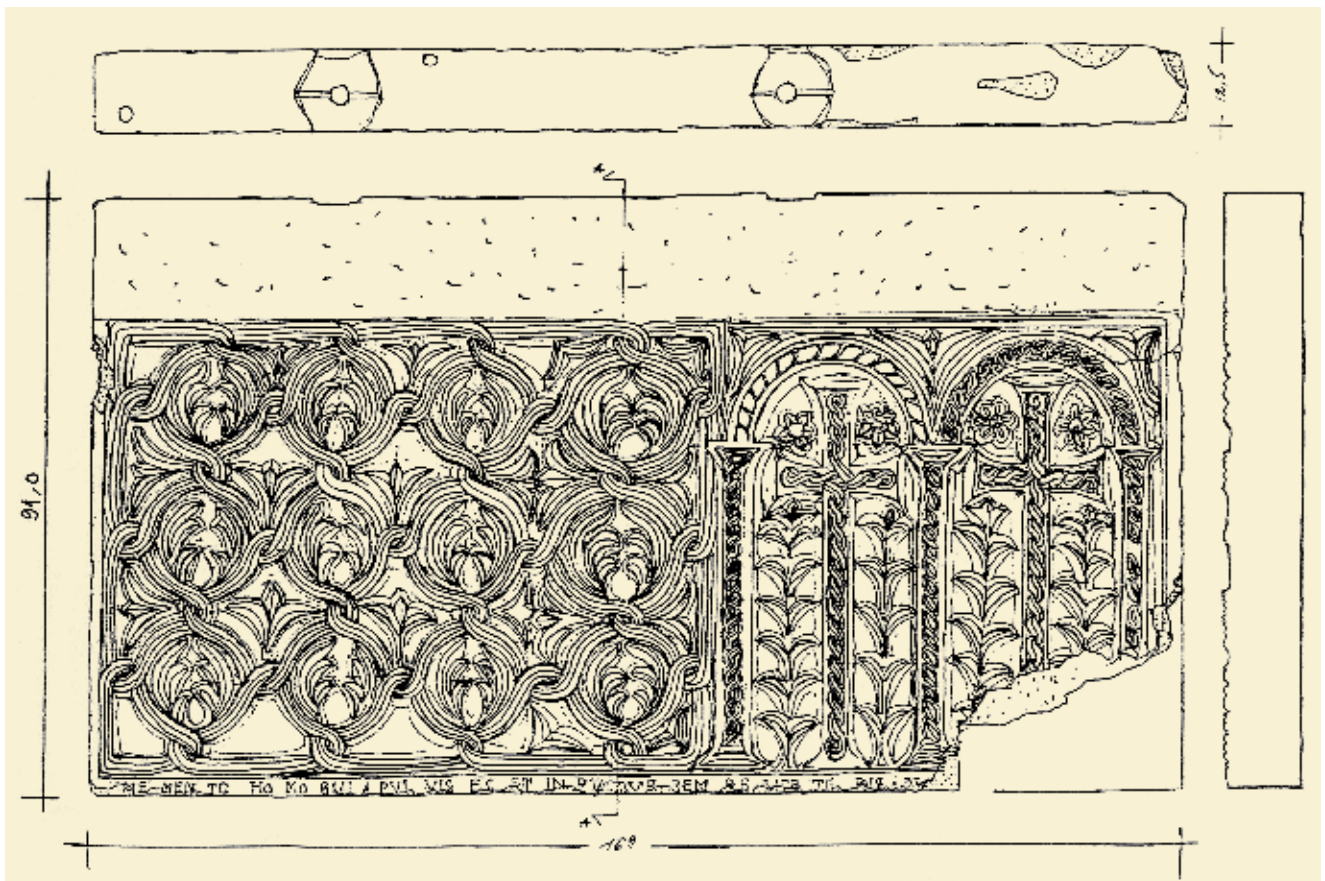
Plutej je monolita ploča s dobro očuvanim reljefom na prednjoj plohi. Nažalost preklešan je dio uzduž gornje stranice gdje se nalazila horizontalna gredica. Na njezinoj gornjoj plohi pak, sačuvani su utori za učepljivanje dvaju stupića.⁴ Oni kazuju da je ograda, možda i naknadno (?), postala visoka *pergola* sa stupićima i gredom u gornjoj zoni. Grafički je vješto rekonstruirala

kolegica Zorica Čubrović.⁵ Plutej je više puta obrađivan u stručnoj i znanstvenoj literaturi te od većine autora datiran u rano razdoblje predromaničke kamene plastike u Dalmaciji. Pohranjen je u privremenu depou kotorske katedrale.⁶

Ukupna dužina pluteja je 169 cm, ukupna visina 91 cm, a debljina 12,5 cm. Na prednjoj plohi ima dobro sačuvani plitki reljef podijeljen u dva panela s različitim ornamentima, te treći povrh njih koji je nažalost preklešan. Riječ je o spomenutoj horizontalnoj gredici koja je posve otučena. Ipak, pri vrhu panela s lijeve strane vidi se da je gredica bila malo niža (19 cm) od one s desne strane (21 cm). Dakle, na plohi pod gredicom dva su reljefom ukrašena panela. Na jednome je tema *Vinove loze*, geometrijski stilizirane u svojevršno saće, ili rešetku. Na drugome pak, nalazi se tzv. *Rajski vrt*, biblijski tekstovi govore zapravo o *Vrtu zatvorenome*. Vrt je predočen s tri uklesana stupića koja nose dvije arkade, a pod svakom od njih je po jedan križ.

1. Kotor – plutej iz memorije Sv. Tripuna, ~ 810. godina (foto: S. Kordić)
Kotor – pluteus from the sanctuary of St Tryphon, ca. 810

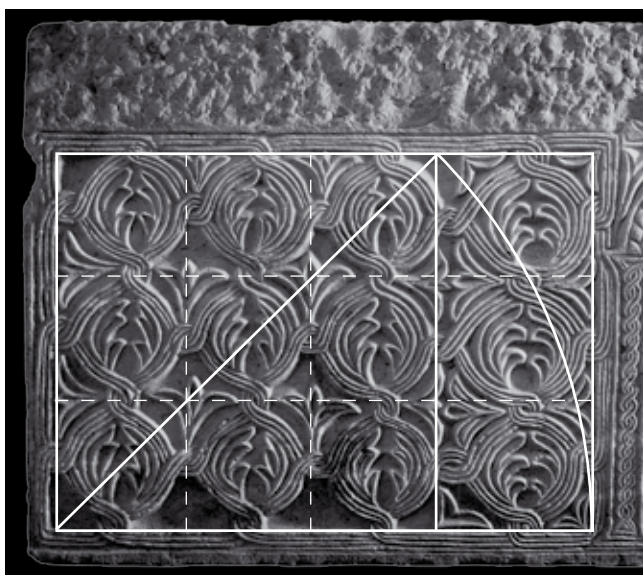

2. Kotor – plutej iz memorije Sv. Tripuna (crtež: Z. Čubrović)
Kotor – pluteus from the sanctuary of St Tryphon

3. Geometrijska osnova panela na pluteju (analiza: P. Vežić i M. Košta)
Geometrical patterns in a pluteus panel

Prva tema nalazi se na panelu s lijeve strane. Ima oblik pravokutnika dužine približno 95 cm i visine 72 cm. Zastvoren je okvirom koga čine ravne stranice niza trokuta koji omeđuju panel. Unutar okvira je reljef dužine 86 cm i visine 61 cm. *Vinovu lozu*, zapravo *Pravi trs*, na njemu predložuje svojevrsna sjenica, rešetka složena od troprutih karika. One tvore međusobno povezane, odnosno učvorene,

4. Geometrijska osnova lijevoga panela (analiza: P. Vežić i M. Košta)
Geometrical patterns in the left panel

trokute i rombove. Trokuti, četiri po visini i pet po dužini, kao niz povezanih karika prati spomenuti okvir, a rombovi ispunjavaju središnju zonu panela, njih šest u polju, dva po visini i tri po dužini. Trokuti i rombovi imaju konkavno zaobljene stranice koje u međuprostorima tvore krugove. Stoga autori u opisima saća govore o *učvorenim kružnicama*, mada su one tek geometrijska podloga stvarne ikonografske strukture s kojom su u reljefu isklesani zapravo trokuti i rombovi, a među njima su kružni međuprostori. Unutar njih, tih međuprostora, nalaze se po dva sučeljeno postavljena lista. Njihovu anatomiju oblikuju tri malena listića prstolikog oblika. Ukupna stilizacija podsjeća možda više na plamičak nego li na list. U trokutima i rombovima pak, nalaze se stilizirani ljiljanovi cvjetovi, motiv često raobljen u predromaničkoj skulpturi, preuzet naravno iz ranokršćanske umjetnosti. Na panelu većina ih je trolatičnih, ukupno dvanaest, ali ima i dvolatičnih, ukupno šest. Interesantno je da su dvolatični poredani u trokutima uz okvir panela s desne strane, njih četiri, te po jedan u gornjemu i donjem trokutu lijevo do njih. Četiri romba pak, imaju po jedan okomito postavljene ljiljanov cvijet, a dva po dva horizontalno postavljena cvijeta. Zamišljena crta među njima upućuje na zanimljivu geometrijsku osnovu cjeline rešetke. Naime, s lijeve strane tako zamišljene crte možemo zamijetiti 'skriveni' kvadrat veličine stranice 61 cm, a s desne pravokutnik 25 cm širok, zapravo 'skriveni' pilastar s mjerom $\sqrt{2}$ tog kvadrata.

5. Lijevi panel (foto: S. Kordić)
The left panel

6. Desni panel (foto: S. Kordić)
The right panel

Druga tema na panelu nalazi se s desne strane pluteja. Ima oblik kvadrata sa stranicom veličine 67 cm. Reljef prikazuje tri stupića koja nose dva luka, a pod njima križeve. Stupići pri dnu i vrhu imaju trokutasta proširenja koja naznačuju zonu baza i kapitela. Za razliku od bočnih, srednji stup u proširenjima ima ocrtanu stvarnu bazu i kapitel. Okomite trake s ornamentima ukrašavaju trupove kolona. Lijeva ima plohu ukrašenu dvoprutom pletenicom, a srednja i desna traku s nanizanim koso postavljenim listićima koji sugeriraju 'zavijeni' trup. Na stupove su oslonjena dva luka, dva arhivolta koja svoju srednju traku imaju modeliranu slično onima na srednjoj i desnoj koloni. U trokutastim poljima pak, ponad lukova isklesani su ljiljanovi cvjetovi. Desni i lijevi imaju duguljastu dvoprutu stabljiku i na njoj dvolatični cvijet povijen uz oblinu arkade. Onaj u sredini pak, ima tri latice. Bočne su duge i srpoliko povijene uz luk. Treća među njima je okomita i malena poput pupoljka bajamastog oblika. Pod arkadama su križevi. Oba imaju međusobno isti oblik. Riječ je o tipu rimskoga križa sa širokim plosnatim krakovima, *crux capitata*. Gornji krak je malo duži od bočnih, a donji je znatno duži od gornjega. Svi imaju trokutasto proširenje pri kraju hasta te jednostavnom dvoprutom pletenicom ukrašene plohe krakova križa. Ponad antena su rozete. Pod lijevom arkadom rozeta s lijeve strane križa ima pet latica. Ona s desne ima šest. Tako su oblikovane i obje na križu pod desnom arkadom. Jedan i drugi križ pod antenama s lijeve i desne strane imaju stilizirane visoke akantusove cvjetove koji predočuju *Rajski vrt*, ili *Vrt zatvoreni*, posred koga je *Drvo života*, križ kao *Arbor vitae*.⁷

Kompozicijska osnova reljefa na pluteju

Kompozicijske osnove reljefa na pluteju moguće je razmatrati s tri razine: geometrijska podloga, te ikonografska shema i ikonološki sadržaj. Već na početku valja upozoriti da je reljef svojim mjerama malo manji od vanjskih mjera mramorne ploče (169 x 91 cm). Naime, ona po obodu ima uski rub. Unutar njega slijedi lijevi i desni panel. Lijevi, vidjeli smo, ima 5 cm širok okvir s vanjskim mjerama od 95 x 72 cm. Geometrijsku podlogu u njemu tvori dvanaest kružnica, tri po visini i četiri po dužini.

7. Geometrijska osnova desnoga panela (analiza: P. Vežić i M. Košta)
Geometrical patterns in the right panel

Međutim, ikonografska shema modelirana je sa spomenutim trokutima i rombovima. Ravne stranice troprutih trokuta zatvaraju opisani okvir. Trokuti poput karika u nizu, kao lanac, pružaju se visinom i dužinom okvira. Unutar njega je polje s mjerama 86 x 61 cm. Na njegovoj lijevoj strani je spomenuti 'skriveni' kvadrat (61 x 61 cm), a na desnoj 'skriveni' pravokutnik (25 x 61 cm). Kvadrat je moguće tumačiti kao zamišljeni plutej, a pravokutnik kao zamišljeni pilastar. Njima s desne strane nalazi se drugi panel. Vidjeli smo, i on je u obliku kvadrata (67 x 67 cm). Možemo ga tumačiti također kao zamišljeni plutej. Tvore ga spomenute dvije arkade, svaka s križem pod lukom. Ponad lijevog panela bila je gredica visine 19 cm, a iznad desnoga gredica visine 21 cm.

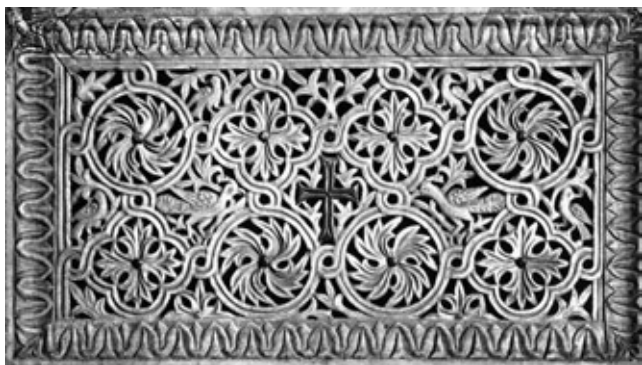
Ikonološki sadržaj pak, čini simbolični prikaz *Pravoga trsa* na panelu s lijeve strane, te *Vrta zatvorenog* na panelu s desne strane.

Ornamenti na pluteju iz Kotora

Vinova loza, predstavlja zapravo spomenuti stilizirani prikaz *Pravoga trsa*.⁸ Predočen je poput kakvog saća, mreže ili rešetke, ornamenta što se često, još od ranokršćanskih vremena, primjenjivao na plutejima koji omeđuju svetište, kao sjenicu ili *Vinograd*,⁹ na pr. u Ravenni u crkvi *San Apollinare Nuovo*,¹⁰ ili u crkvi *San Vitale*.¹¹ Na našem primjeru oblikuju ga srodni međusobno učvoreni tropruti trokuti i rombovi s oblim stranicama.

List vinove loze, prislonjen uz oble stranice kružnih međuprostora, svjedoči da mrežište u cjelini predstavlja sjenicu vinove loze, upravo *Pravi trs*. Prstoliki listići karakteriziraju anatomiju svakog pojedinačnog lista, a njegova figura podsjeća ponajviše na lik plamena.¹²

Trokut, u kršćanskoj ikonografiji simbolizira *Sveto Trojstvo*.¹³

8. Ravenna – plutej iz crke *San Vitale*, 6. stoljeće (izvor: ANDRE GRABAR /bilj. 11/, 273.)

Ravenna – pluteus from the church of San Vitale, 6th century

9. Albenga – sarkofag iz krstionice, 8. stoljeće (izvor: JEAN HUBERT – JEAN PORCHER – W. F. VOLBACH /bilj. 18/, 276)

Albenga – sarcophagus from the baptistery, 8th century

Romb sa zaobljenim stranicama, u kombinaciji s ostalim motivima te u različitim inačicama zastupljen je na zaista mnogim primjerima predromaničkih pluteja, ali i ranokršćanskih mozaika i pluteja, od mozaika na svodu rotonde *Sta Costanza* u Rimu do spomenutih pluteja u Ravenni.¹⁴ Među onima iz ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije, primjer s jednim romбом možda zornije od ostalih ukazuje na simboliku križa. Nadovezuje se zapravo na temu geometrijski pravilnih rombova s križevima na ranokršćanskim plutejima.¹⁵ Upečatljivo o toj srodnoj simbolici romba i križa svjedoče spomenuti rani bizantski pluteji u Ravenni, na kojima je u rombu s konkavno zaobljenim stranicama istaknut upravo znak križa.¹⁶ Slično je također u Albengi na pročelju predromaničkog sarkofaga pod arkosolijem u tamošnjoj krstionici, gdje je križ posred svakog od pet učvorenih rombova sa zaobljenim stranicama.¹⁷

Dobar primjer za ornament s jednim romбом predstavlja reljef na pluteju iz Arheološkog muzeja u Zadru. Zona gredice nažalost je preklesana. No, pod njom je sačuvan složeni tropruti preplet posred koga je motiv romba sa zaobljenim stranicama. One su učvorene s drugim motivom. Njega tvore četiri široka kruga koja se nadovezuju na zaobljene stranice romba. U svakome od njih još je uži krug, treći motiv, koji se lomi u perece. Oni se nastavljaju u trake koje se poput dijagonala provlače kroz romb i krugove.¹⁸ Ponad lijevoga i desnog gornjega kruga po jedna je golubica, a među njima trolisni ljiljanov cvijet.¹⁹ Srodan mu je plutej iz Sv. Trojice u Splitu. Nažalost, sačuvan je tek u ulomcima. Grafički je rekonstruiran kao plutej s jednim romбом u sredini ornamenta srodnog s upravo opisanim zadarskim.²⁰ Sličnost s njima pokazuje i ornament na pluteju iz Arheološkog muzeja Istre u Puli.²¹ Znatno jednostavniji od spomenutih primjera, grublji u izradi, ali sugestivan u značenju, jest plutej također s jednim romбом zaobljenih stranica u Novigradu.²² Posred njega kao prvi motiv upravo je romb. Učvoren je s drugim motivom koga čine četiri kruga koja

10. Zadar – plutej u Arheološkom muzeju, 9. stoljeće (foto: Z. Alajbeg)
Zadar – pluteus at the Archaeological Museum, 9th century

11. Rovinj – plutej iz sakristije u crkvi Sv. Eufemije, 10. ili 11. stoljeće
(izvor: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ /bilj 24/, 235)
Rovinj – pluteus from the sacristy in St Euphemia's church, 10th or 11th century

se nadovezuju na zaobljene stranice romba. Treći motiv pak, tvore dva samostalna kruga koja se provlače kroz četiri prethodna i romb među njima. Pod i nad slobodnim krugovima isklesani su likovi ptica. Također sugestivno, ali za razliku od prethodnoga, vrlo precizan i pravilan primjer ornamenta s jednim romбом predstavlja onaj na mramornome pluteju iz Rovinja.²³ Tema križa tu je dodatno naglašena znakom istokračnoga križa posred romba. Uokolo su, slično kotorskome primjeru, trokuti učvorenjeni s romбом. Zaobljene stranice romba i trokuta zatvaraju kružne međuprostore posred kojih su rozete.²⁴ Većina prethodnih pluteja datirana je u kasna desetljeća 8. i rana desetljeća 9. stoljeća, a tek je potonji datiran u 10. ili čak 11. stoljeće.

Primjer s dva romba predstavlja plutej izložen u lapidariju u kripta župne crkve u Balama. Ima sačuvanu gredicu. Pod njom je panel koji s donje i bočnih strana ima ravni rub. Unutar njega je okvir koga, poput onoga u Kotoru, tvore ravne stranice troprutih trokuta, tri po visini i četiri po dužini panele. Trokuti su učvorenjeni s dva romba u srednjoj zoni pluteja. Oble stranice trokuta i rombova tvore kružne međuprostore, njih ukupno šest. Unutar njih su isklesani: jedan lik *grčkoga križa* sa širokim plosnatim krakovima, tri lika *liljanovih cvjetova*, jedno *drvo života* i jedna *virovita rozeta*.²⁵ Čini se da i ulomci jednog pluteja u Kotoru, iz crkve Sv. Mihajla, pripadaju shemi s dva romba.²⁶

Primjer s četiri romba predstavljaju dva pluteja iz muzejske zbirke u Novigradu u Dalmaciji, zapravo iz obližnje Pridrage, naselja na tlu stare hrvatske države. Na jednome od njih ravne stranice četiriju učvorenjenih trokuta po visini i po dužini ornamenta, tvore vanjski rub mrežišta. Posred njega su četiri učvorenjena trokuta romba. Oble stranice trokuta i rombova tvore kružne međuprostore, njih ukupno devet. Tu su isklesani likovi ptica koje zoblju zrna na grozdovima što vise s vitica na troprutim trakama i svjedoče da ornament simbolizira upravo vinovu lozu.²⁷ U rombovima i trokutima prikazani su likovi liljanovih cvjetova.²⁸ Na drugome pluteju pak, u trokutima i rombovima su liljanovi cvjetovi, a u međuprostorima različiti oblici rozeta. Oba pluteja pripisana su tzv. *Klesarskoj radionici iz vremena kneza Trpimira* iz druge četvrtine 9. stoljeća.²⁹

Plutej iz Nina, također na tlu stare hrvatske države, sačuvan je kao oveći ulomak sa složenijim ornamentom koga tvore gredica i panel pod njom. Na njemu su bila najmanje četiri romba na čije se oble stranice nadovezuju širi krugovi prožeti s užima koncentričnim u motiv tzv. dna košare, *Korbboden*. Kroz krugove se provlače dijagonalno položene troprute trake. Plutej je pripisan tzv. *Benediktinskoj klesarskoj radionici iz vremena kneza Branimira* iz zadnje četvrtine 9. stoljeća. Donekle srodna je i shema na pluteju iz Biskupije.³⁰

12. Pridraga – drugi plutej u Arheološkoj zbirci u Novigradu, 9. stoljeće (foto: Z. Alajbeg)

Pridraga – another pluteus from the Archaeological Collection in Novigrad, 9th century

Primjer sa šest rombova predstavlja plutej koji se nalazi u Arheološkom muzeju Istre u Puli, a potječe iz crkve Sv. Kvirina kraj Vodnjana. Monolitno je srašten s pilastrom na desnoj strani i gredicom na gornjoj. Pod njim je panel s tri motiva. Jednoga čine učvoreni rombovi. Njihove oble stranice zatvaraju kružne međuprostore. Drugi motiv tvore ostale učvorene kružnice. Nadovezuju se na rombove. Treći motiv čine ravne trake. Provlače se kroz rombove i krugove.³¹

Zanimljive primjere predstavljaju ulomci pluteja ugrađeni u krsni zdenac baptisterija u Splitu. Na jednome kroz rombove i kružne međuprostore provlače se dijagonalno postavljene trake, a na drugome čvorovi u obliku četverolatičnih perca. Znanstvenu pozornost poklonio im je najprije T. Marasović, datiravši ih u 11. stoljeće³², a potom T. Burić, ispravivši dataciju u 9. stoljeće.³³

Primjer s deset rombova predstavljaju spomenuti plutej iz Biskupije i dva iz Koljana na tlu stare hrvatske države. Pripisani su produkciji *Radionice majstora koljanskog pluteja*. Ornament na jednome iz Koljana, srodno s kotorskim primjerom, ima učvorene trokute, četiri po visini i sedam po širini koji kao povezane karike prate okvir panela, te učvorene rombove, njih dva po visini i pet po širini koji ispunjaju središnju zonu. Oble stranice zatvaraju kružne međuprostore u kojima se izmjenjuju likovi ptica, rozeta i čvorova. U trokutima i rombovima likovi su ljiljanovih cvjetova. Plutej iz Crkvine u kružnim međuprostorima ima guste preplete izrađene po modelu tzv. dna košare, *Korbboden*, s parom traka koje se poput

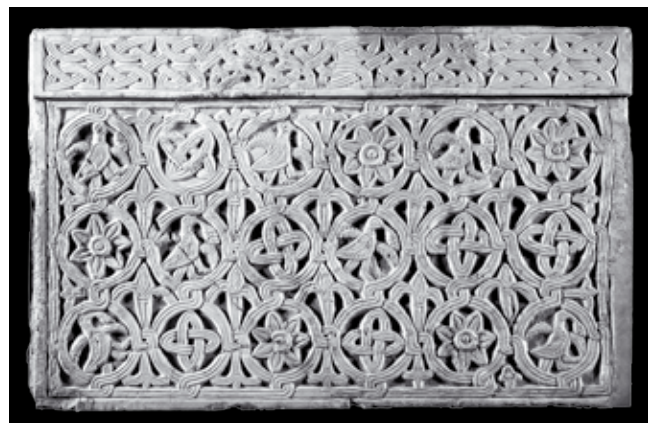
13. Pridraga – jedan plutej u Arheološkoj zbirci u Novigradu, 9. stoljeće (foto: Z. Alajbeg)

Pridraga – pluteus from the Archaeological Collection in Novigrad, 9th century

udvojenih dijagonala provlače kroz rombove i krugove među njima.³⁴ Ornament na njemu srodan je s onim na spomenutim plutejima iz crkve Sv. Marka u Veneciji.³⁵

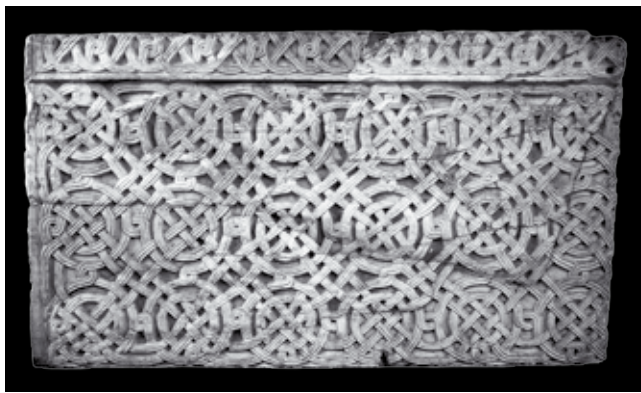
Zanimljivu shemu s međusobno prožetim rombovima, koji sa zaobljenim stranicama čine nizove prožetih krugova, predstavlja jedan plutej u Novigradu u Istri te dva u Dalmaciji: jedan je iz Otresa kod Bribira, a drugi iz Biskupije kod Knina, oba sa tla hrvatske države.³⁶

U Dubrovniku i na dubrovačkom području pak, također su brojni primjeri pluteja s reljefima na kojima su različite varijante ornamenta s rombovima zaobljenih stranica.³⁷

14. Koljani – plutej u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, 9. stoljeće (izvor: N. JAKŠIĆ /bilj. 6/, 232)

Koljani – pluteus at the Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split, 9th century

15. Biskupija – plutej u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, 9. stoljeće (izvor: N. JAKŠIĆ /bilj. 6/, 228)

Biskupija – pluteus at the Museum of Croatian Archaeological Monuments in Split, 9th century

Pluteje ažurirane poput kakvih tranzena predstavljaju ulomci izloženi u lapidariju i spremištu župne crkve u Novigradu u Istri. Dva među njima imaju s učvorenim rombovima ispunjeno mrežište.³⁸

Navedeni primjeri samo su karakteristični za temu o kojoj raspravljam. Međutim, troprutih učvorenih rombova ima znatno više i to ne samo na plutejima nego također na pilastrima ograda svetišta, na pr. u Bijaćima,³⁹ ili na ogradama stubišta na ambonima, na pr. u Biskupiji kod Knina,⁴⁰ a zacijelo i na ostalim dijelovima predromaničkih liturgijskih instalacija. Uz to učvoreni trokuti i rombovi nalaze se i na oknima prozora, na pr. na tranzenama crkve Sv. Marije od Rijeke u Kotoru, ili pak na crkvicama dubrovačkoga kraja i otoka.⁴¹

Simbolika učvorenih rombova se povećava pogotovo ako se njihovim nizovima u saću ornamenta pridruži srodna varijanta koju tvore upravo nizovi učvorenih križeva. Na ovom mjestu nije ih potrebno nabrajati niti praviti bilo kakvu analizu. Dovoljno je spomenuti tek činjenicu da je na njima romb zamijenjen s križem te da njegovi ravni krakovi tvore kvadratne međuprostore. Ta varijanta nalazi se na pr. na jednoj arkadi krune ciborija iz Betike u Istri, ili na primjerima pluteja u Dalmaciji: u Zadru, Ninu, Pridragi, krsnom zdencu iz Vrpolja kod Šibenika, u Splitu, ili Dubrovniku, ali i na brojnim plutejima od italskih prostora, na pr. Tuscania, Bobbio, ili Rim, do onih grčkih, na pr. spolij istaknut na južnome zidu Male Mitropolije u Ateni.

Ipak, ponajbolje primjere za usporedbu sa stiliziranim prikazom *Pravoga trsa* na pluteju iz Kotora predstavljaju sheme i ornamenta na dva njemu srodna pluteja. Jedan se nalazi u Istri, u Novigradu, a drugi u Dalmaciji, u Zadru. Međutim, svekolika sličnost među njima ima i zamjetnu razliku, čak i u odnosu na sve prethodne primjere. Naime, trake ili stabljike na novigradskome i zadarskom

pluteju modelirane su kao dvoprute, dok su sve ostale, pa i kotorske, troprute. Plutej u Novigradu datiran je u kraj 8. ili početak 9. stoljeća. Mislim da istome vremenu valja pripisati i zadarski ulomak.

Dakle, prvi je pohranjen u Novigradskome lapidariju. Rešetka na njemu po obodu ima šesnaest učvorenih trokutastih karika, četiri po visini i šest po dužini pluteja, te u polju osam karika u obliku rombova. Trokuti i rombovi maju konkavno zaobljene stranice te su prostori među njima kružni, kao u Kotoru, tri kruga po visini i pet po širini pluteja. U njima se nalaze sučeljeno postavljene listovi vinove loze oblikovani poput plamičaka (u devet krugova) te u obliku šesterolatičnih rozeta (u šest krugova). U trokutima i rombovima pak, nalaze se trolisni ljiljanovi cvjetovi. Ponad panela istaknuta je gredica s ornamentom učvorenih krugova prožetih s rombovima ravnih stranica.⁴²

Drugi je pohranjen u Arheološkome muzeju u Zadru.⁴³ Zapravo je riječ tek o ulomku na kome je ipak očuvana puna visina pluteja, ali ne i dužina. Stoga nije moguće cjelovito opisati njegovu rešetku. Svakako po obodu ima karike učvorenih trokuta sa zaobljenim stranicama, četiri po visini, te među njima polje s rombovima, dva po visini (najmanje četiri po širini). Međuprostori su u obliku krugova s dva sučeljeno postavljena lista. U rombovima pak, po jedan je trolisni ljiljanov cvijet. Ponad panela istaknuta je gredica s arkadama pod kojima su polovine rozeta, pet latica.

Treći primjer srodno oblikovane rešetke, ali sada s troprutim stabljikama predstavljaju ulomci pluteja u cr-

16. Novigrad – plutej u novigradskom Lapidariju, kraj 8. ili početak 9. stoljeća (izvor: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ / bilj 24/, 75)

Novigrad – pluteus from the Lapidarium of Novigrad, late 8th or early 9th century

17. Zadar – plutej u Arheološkome muzeju, kraj 8. ili početak 9. stoljeća (foto: P. Vežić)

Zadar – pluteus at the Archaeological Museum, late 8th or early 9th century

kvi Sv. Eufemije u Kamporu na Rabu. Shema je utoliko različita što na njoj po obodu nisu karike učvorenih trokuta već je valovita kontinuirana traka učvorena s rombovima zaobljenih stranica. U kružnim međuprostorima smještena su dva sučeljeno postavljena lista u liku plamena. U trokutastim poljima trake po obodu pluteja nalazi se po jedan trolisni ljiljanov cvijet, a u rombovima čak četiri takva složena u lik križa unutar romba, dva cvijeta po okomitoj i dva po horizontalnoj osi.⁴⁴

Među panelima na velikome pluteju iz katedrale Sv. Anastazije u Zadru, izloženom u Arheološkome muzeju, nalazi se i 'pilastar' s ornamentom koga predočuju tri okomito postavljena tropruta učvorena kruga. U svakome do njih pak, po dva su sučeljeno postavljena lista u liku plamena, a u međuprostorima uz bokove krugova po jedan ljiljanov cvijet. Plutej je datiran u 9. stoljeće.⁴⁵

Ljiljanov cvijet u kršćanskoj simbolici općenito označava čistoću duha te izravno osobu Djevice Marije.⁴⁶

Križevi pod arkadama simboliziraju *hortus conclusus*, tj. *Vrt zatvoreni*, zapisan već u *Pjesmi nad pjesmama* (4,12), a nazivan još i *Ograđeni vrt*.⁴⁷ U literaturi je često, kao što je već rečeno, bilježen i kao *Rajski vrt*. Osim primjera na plutejima tema je često zastupljena na sarkofazima.⁴⁸ Ishodište joj se i nalazi upravo na njima. Dobre primjere čine ranokršćanski sarkofazi u Ravenni iz 5. st., sarkofag Valentiniana III u mauzoleju Galle Placidije, zapravo memoriji Sv. Lovre, te sarkofag s križevima i palmama u bazilici San Apollinare in Classe.⁴⁹ Po uzoru na slične nastajali su i ranosrednjovjekovni primjeri. Dva dobra među njima su i predromanički sarkofazi u Zadru

18. Kampor na otoku Rabu – plutej u crkvi Sv. Eufemije, 9. stoljeće (foto: P. Vežić)

Kampor on the island of Rab – pluteus in St Euphemia's church, 9th century

19. Rim – plutej iz crkve *Santa Sabina*, 9. stoljeće (izvor: *Arte in Italia – II* /bilj. 10/, stupac 473-474)

Rome – pluteus in *Santa Sabina's church*, 9th century

i Splitu.⁵⁰ Također jedan plutej, otkriven s istraživanjima crkve Sv. Mihovila *in ripa maris* u Splitu, istraživači su doveli u vezu s mogućnošću da je nastao možda od pročelne stranice sarkofaga.⁵¹ To nas vodi do sličnih kompozicija poput one na pročelju sarkofaga u kome je sahranjen nadbiskup Ivan Splićanin.⁵²

Relativno su brojni primjeri srodnih kompozicijskih rješenja, križeva pod arkadama, na predromanički plutejima u našem naslijeđu. U Istri: na pr. u Novigradu ili Puli, te u Dalmaciji: na pr. u Krku i Omišlju, ili u Zadru, Trogiru i Splitu.⁵³ Svi ti primjeri, ikonografski međusob-

no slični, stilski su i morfološki različiti te svrstavani u djela odvojenih radionica u Istri i Dalmaciji, posebno na Kvarneru, te u Zadru, Trogiru i Splitu, ili onu nazvanu *Radionicom iz vremena kneza Trpimira*.⁵⁴

Plutej s jednim križem pod arkadom dobro predstavljaju dva primjera pohranjena u Novigradskom lapidariju te jedan u Arheološkom muzeju Istre u Puli.⁵⁵ Tri pluteja iz Krka također su vrijedna za ovu temu.⁵⁶ Osnovna shema je na općoj razini srodna s onom na plutejima *Trogirske klesarske radionice*.⁵⁷

Primjer pluteja s dva križa i dvije arkade, osebujan po originalnom ikonografskom rješenju arkada, križeva i upravo igličastih stabala pod njima, predstavlja onaj u Omišlju.⁵⁸ Relativno je brojna niz onih pripisanih *Trogirskoj klesarskoj radionici* i *Radionici iz vremena kneza Trpimira*.⁵⁹ Karakteristične oblike imaju i slični pluteji u Splitu.⁶⁰ Srodni su italjskim predlošcima, općom shemom možda posebno onima iz crkve *Sta Sabina* u Rimu.⁶¹

Primjer pluteja s više križeva pod arkadama izrađen gotovo rudimentarno, jednostavnim plitkim uklesavanjem crteža, dobro prikazuje onaj iz Castelsepria u Italiji. Radi se o urezanim arkadama, njih četiri oslonjene na pet stupova, te pod svakom od njih na isti način nacrtan po jedan križ. Plutej je datiran u rano razdoblje predromaničke skulpture, u 7. st.⁶² Predstavlja reducirani oblik starijih uzora, ujedno svojevrsan predložak za osnovne oblike mlađih primjera.

Zasebni su primjeri pluteja s više križeva pod arkadama oni iz Zadra.⁶³ Riječ je o ulomcima koji su, slično kao i plutej iz oltara katedrale Sv. Tripuna u Kotoru, naknadno ugrađeni u stipes pod menzom glavnoga oltara u katedrali Sv. Anastazije. Antependij je mramorni plutej s

20. Castelseprio – plutej u *Museo Civico Varese*, 7. stoljeće (izvor: *I Longobardi* /bilj. 62/, 313)

Castelseprio – pluteus at the *Museo Civico Varese*, 7th century

21. Zadar – veliki ulomak pluteja ugrađen u antependij stipesa oltara u katedrali, 9. stoljeće (foto: Z. Alajbeg)
Zadar – a large fragment of the pluteus built into the antependium of the altar base in the cathedral, 9th century

22. Zadar – mali ulomak pluteja ugrađen u lijevi bok stipesa oltara u katedrali, 9. stoljeće (foto: Z. Alajbeg)
Zadar – a small fragment of the pluteus built into the left side of the altar base in the cathedral, 9th century

23. Zadar – mali ulomak pluteja ugrađen u desni bok stipesa oltara u katedrali, 9. stoljeće (foto: Z. Alajbeg)
Zadar – a small fragment of the pluteus built into the right side of the altar base in the cathedral, 9th century

dva pravokutna panela. Između njih te po obodu cijeloga pluteja proteže se široki okvir, gredica s vinovom lozom i listovima u obliku virovitih rozeta. Nisu sačuvane stranice uz lijevi i desni bok gdje je plutej znatno skraćen. Još manji su ulomci pluteja iskorišteni za kraće stranice stipesa. Ipak, one skupa s pročelnom pločom svjedoče o tri nekadašnja pluteja. Sva tri su imala zacijelo po dva odvojena panela i u njima dva križa pod arkadama, upravo kao što je na desnome panelu pluteja u Kotoru. Primjeri u Zadru pripisani su *Radionici plutejâ zadarske katedrale*, uz koju je vezan i znatan broj srodnih reljefa sa zadarskoga područja.⁶⁴

Neobična je međusobna sličnost pluteja iz Kotora s tri upravo opisana iz Zadra. Ipak, riječ je o srodnosti ograničenoj na sam predložak za ikonografsko rješenje, ali istovremeno i o morfološkim različitostima koje unatoč primarnoj sličnosti jasno govore o sekundarnim rješenjima koja proizlaze iz neposrednih radioničkih tehnika. Tako su ornamenti na stupićima i lukovima plutejâ u Zadru redovito 'zavijeni', odnosno tordirani, dok je u Kotoru jedan stup riješen dvoprutom pletenicom, a dva ostala su tordirana. 'Zavijene' su i arkade na kotorskome pluteju, ali ne na isti način. Dva stupića i jedan luk imaju rješenje slično spomenutim nizovima listića, dok druga arkada ima 'zavijenost' srodnu s onom na zadarskim plutejima. Križevi pod lukovima također pokazuju različitosti. Zadarski imaju volutice na proširenjima krakova te udvojeni obris patibula i antena. Katorske krakove prekrivaju dvoprute pletenice. Međutim, sam tip križa, s izduženim okomitim gredama i uskim horizontalnim, osobito u Kotoru, ukazuje na srodne predloške *crux capitata* križa. O srodnostima još više govore gotovo jednake rozete, oblikovane kao petokrake i šestokrake zvijezde. Smještene su u gornjim kvadrantima križa, iznad bočnih krakova.⁶⁵

Međutim, najveću međusobnu sličnost pokazuje rješenje *Rajskog vrta* pod križevima zadarskih i kotorskoga pluteja. Tema je oblikovana likovima visokih akantusovih cvjetova, karakterističnih koliko za zadarske pluteje toliko i za kotorski, ali i bočne stranice arkada na pojedinim ciborijima pripisanim *Bokeljskoj radionici*. Formalne razlike među njima čini tek manji broj listića po visini cvjetova u Zadru, tri ili četiri, od onih u Kotoru, pet ili šest (kao što je i na spomenutim ciborijima).⁶⁶

Akantusov cvijet u kršćanskoj ikonografiji ponekad se koristi vidjeli smo i u temi *Drva života*, odnosno *Rajskoga vrta*.⁶⁷ Primjeri su dosta česti upravo na plutejima u Zadru i ciborijima na jugu Dalmacije, u Dubrovniku i Ulcinju.⁶⁸

Rozete kršćanskom ikonografijom u umjetnosti simboliziraju ruže, a one označavaju mučeništvo i moralnost, te Djevicu Mariju kao *Ružu bez trnja*.⁶⁹

U cjelini, plutej iz memorije Sv. Tripuna u Kotoru pokazuje morfološke pojedinosti koje svjedoče o produkciji lokalne klesarske radionice. No, njegov geometrijski crtež kao tehnička podloga za klesarsku obradu specifičnog izbora ikonografskih motiva (geometrijskih, biljnih i životinjskih), njihovo ikonološko značenje kao simbolički sadržaj pojedinosti i cjeline u kompoziciji, predstavlja zapravo svojevrsni 'otisak' grafičkih predložaka, ponajviše iz jadranske tradicije, bizantskoga kulturnog kruga te langobardskih i karolinških utjecaja na prijelazu 8. u 9. stoljeće. Slikovito govoreći, određeni je 'katalog' motiva iz vremena rane predromaničke umjetnosti Istre i Dalmacije, prostora na kojima je adriobizantska komponenta u kulturi dugo bila prisutna.⁷⁰

Zaključak

Plutej ograde svetišta pripisan memoriji Sv. Tripuna u Kotoru svojevrsni je zbroj specifičnih likovnih i simboličkih motiva i njihovih kombinacija na ogradama svetišta u crkvama jadranskoga kulturnog kruga. Osobito je zanimljiv panel na lijevoj strani pluteja. Njegovu geometrijsku osnovu tvori dvanaest kružnica, tri po visini i četiri po dužini kompozicije. Međutim, klesarskom obradom one su pretvorene u zanimljivo ikonografsko rješenje rešetke koju čine karike povezanih trokuta poredanih po obodu panela i rombova raspoređenih u njegovome polju. Trokuti i rombovi imaju konkavno zaobljene i međusobno učvorene stranice koje uz njih tvore kružne međuprostore. U svakome od njih smještena su po dva sučeljeno postavljena lista u liku sličnome plamenu. Taj motiv je rijedak u predromaničkoj ornamentici na Jadranu. Ipak, na tlu Istre i Dalmacije svojstven je romanskim sredinama: Novigrada, Raba, Zadra i Kotora. Pluteje s takvim likovima moguće je pripisati kasnim desetljećima i godinama 8. stoljeća te ranim godinama i desetljećima 9. stoljeća.

Drugi karakteristični ornament na tim plutejima čini trolisni cvijet ljiljana usred svakoga romba, kao i velikog broja trokuta. Pritom je romb sam po sebi svojevrsni križ, a često je i prožet malenim likom križa u sredini plohe. Primjeri pokazuju takve kombinacije već u ranoj bizantskoj plastici Ravenne, iz koje inspiracije bijahu preuzimane u langobardskoj i karolinškoj umjetnosti. Zacijelo su s tih predložaka dopirale i do romanskih sredina Istre i Dalmacije.

Pretpostavljam da su preko njih takvi motivi dospjeli i u dubinu zaleđa na tlo hrvatske države, i ostalih *sclavinija*. Tamo su rabljeni u kombinaciji sa srodnima, ali i drukčijim ornamentima. Tako je i na tamošnjim plutejima čest motiv cvijet ljiljana u rombovima. Međutim, u

međuprostorima nisu 'plameni' listovi već različiti čvorovi, pereci, rozete ili u velikoj mjeri koncentrični krugovi, tzv. *Korboden* ornamenta, s njima grozdovi, katkada i ptice koje kljuju njihova zrna. Takvi sadržaji, osobito potonji, kazuju da sačasta mrežišta, dizajnirana gotovo na način ikonoklastičkih geometrijskih apstrakcija, ipak zorno simboliziraju temu upravo *Pravoga trsa* koji omeđuje *Vrt zatvoreni*, odnosno *Vinograd*. To možemo vidjeti na plutejima iz *Trogirske radionice*, ili pak, *Radionice iz vremena kneza Trpimira*, te one *Majstora koljanskog pluteja*, ili pak, *Benediktinske radionice iz vremena kneza Branimira*.

Na svoj način romb s konkavno zaobljenim stranicama – motiv kome začudo do sada pri analizama ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih umjetnina u nas nije posvećena veća pozornost – simbolizira *Križ* pa ga makar uvjetno možemo nazvati 'romboidni križ'. Štoviše, moguće je kazati da su na reljefima liturgijskih instalacija u jadranskome kulturnom krugu upravo takvi križevi (rabljeni u inačicama s jednim ili nekoliko rombova) bili najviše korišteni motiv, posebno na plutejima, tijekom ranoga srednjeg vijeka, od 8. do 11. stoljeća. Stoga je slikovito govoreći 'zajednički znak' i većine ovdje okupljenih umjetnina.

Panel pak, s desne strane kotorskoga pluteja ocrtava ju dvije arkade te pod njima po jedan križ. Ponovo se susrećemo s karakterističnim motivima rane kršćanske i rane bizantske umjetnosti, prožete s langobardskim i

karolinškim varijantama njihovih tema. Novi predlošci dopirali su do romanskih sredina na tlu Istre i Dalmacije, a preko njih u dubinu *sclavinija*. Ipak, srodnost kompozicije s upravo dva panela na pluteju, i u njima bar jedan s upravo dvije arkade, posebno je došla do izražaja u relaciji Zadra i Kotor. Naime, ulomci mramornih pluteja ugrađenih naknadno u glavni oltar katedrale Sv. Anastazije svjedoče da su u Zadru bila barem tri primjera po grafičkim rješenjima srodna kotorskome. Osim samoga crteža stupova i kapitela, arkada i križeva, sličnost njihovih predložaka potkrepljuju i rješenja *Rajskoga vrta* ispod križa kao *Drva života*. Rješenja su modelirana poput likova cvijeta akantusa. Motiv je zastupljen i na pojedinim primjerima ciborija iz *Bokeljske radionice*.

Međutim, doda li se tome shema prethodno opisane rešetke s karikama učvorenih trokuta i rombova, posebno u Zadru i Kotoru, kao i tema *Pravoga trsa* na pilastri- ma oграда svetišta, uz ostale sredine također u Zadru i Kotoru, same od sebe se pokazuju uočljive paralele, a s njima i spoznaje o relativno brojnim sličnim motivima na međusobno srodnim liturgijskim instalacijama. One pak, ukazuju na razmjenu srodnih grafičkih predložaka za neposredna klesarska rješenja u razdoblju rane predromaničke umjetnosti, posebno u dva tako važna grada Dalmacije u ranome srednjem vijeku. Naravno, problem je zanimljiv, ali valja ga utemeljeno, s dužnim oprezom, i nadalje proučavati.

Bilješke

- ¹ IVO STJEPČEVIĆ, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, Split, 1938, (prilog uz *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku – LI*, za godine 1930.- 1934.; pretisak u: IVO STJEPČEVIĆ, *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast – Gospa od Škrpjela, 2003., 11-105).
- ² ZORICA ČUBROVIĆ, Oltarska pregrada Andreacijeve crkve, *Međunarodni znanstveni skup Dvadeset vjekova bokeljske mornarice – zbornik radova*, (ur. J. Martinović), Kotor, 2010., 219 - 244.
- ³ JOVAN MARTINOVIĆ, Prolegomena za problem prvobitne crkve Sv. Tripuna u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30 (1990.), 5-29.
- ⁴ Utori su dokumentirani na preciznim arhitektonskim crtežima koje je izradila Zorica Čubrović, arhitekt i konzervator u Regionalnome zavodu za zaštitu spomenika kulture u Kotoru. Kopije crteža ljubazno mi je ustupila na korištenja te se i ovom prilikom zahvaljujem na kolegijalnoj susretljivosti.
- ⁵ ZORICA ČUBROVIĆ, Oltarska pregrada Andreacijeve crkve, *Međunarodni znanstveni skup Dvadeset vjekova bokeljske mornarice – zbornik radova*, (ur. J. Martinović), 2010., 219-244.
- ⁶ *Zagovori svetom Tripunu – Blago Kotorske biskupije: povodom 1200. obljetnice prijenosa moći svetog Tripuna u Kotor*, (ur. R. Tomić), Zagreb, 2009., 100-101, (Meri Zornija, kat. jed. 16); MERI ZORNIJA, *Ranosrednjovjekovna skulptura na tlu Boke Kotorske, doktorska disertacija*, Zagreb, 2014., 214-216; NIKOLA JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015., 83-84, sl. 37.
- ⁷ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur. A. Badurina), Zagreb, 1979., 130.
- ⁸ *Leksikon ikonografije* (bilj. 7), 585.
- ⁹ *Novi zavjet*, Iv. 15,1-8 u: *Biblija – Stari i Novi zavjet*, Zagreb, 1968., 92; PAVUŠA VEŽIĆ, Vinova loza na ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim reljefima u Zadru i na zadarskome području, *Histria antiqua* 15 (2007.), 415-424; PAVUŠA VEŽIĆ, Pilastar sa stupićem ograde svetišta iz episkopalnog kompleksa u Zadru, *Ars Adriatica* (5) 2015., 35.
- ¹⁰ *Larte in Italia – II*, (ur. C. L. Ragghianti), Roma, 1968., stupac 233-236.
- ¹¹ ANDRÉ GRABAR, *Letà d'oro di Giustiniano*, Milano, 1966., 273, sl. 315.
- ¹² PAVUŠA VEŽIĆ, Pilastar sa stupićem ograde svetišta iz episkopalnog kompleksa u Zadru, *Ars Adriatica* (5), 2015., 25.
- ¹³ *Leksikon ikonografije* (bilj. 7), 572.
- ¹⁴ ANDRÉ GRABAR, *Larte pelecristiana*, Milano, 1967., 192, sl. 205.
- ¹⁵ PAVUŠA VEŽIĆ, Klesarska radionica u kasnoantičkome Zadru, *Biogradski zbornik I*, (ur. Š. Batović), Zadar, 1990., 247-262; PAVUŠA VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva – Arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskome području*, Zadar, 2005, 106-107; NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo I*, (ur. N. Jakšić), Zadar, 2008., 79-80, (Nikola Jakšić, kat. jed. 005).
- ¹⁶ *Larte in Italia* (bilj. 10), stupac 233-236; ANDRÉ GRABAR (bilj. 11), 273, sl. 315.
- ¹⁷ VALERIA SCIARRETTA, *Il batistero di Albenga*, Ravenna, 1966., 39-41; JEAN HUBERT – JEAN PORCHER – W. F. VOLBACH, *L'Empire carolingien*, Gallimard, 1968., 31 i 358, sl. 269.
- ¹⁸ Isti ornament imaju dva velika pluteja čuvana na matroneju crkve Sv. Marka u Veneciji. Međutim, na njihovoj rešetki nalazi se čak po pet rombova po dužini, a bila su i dva po visini, ukupno njih deset! (Vidi: *Larte in Italia – II* (bilj. 10), sl. 471; FULIO ZULIANI, *I marmi di San Marco, Alto Medioevo – 2*, Venezia, 1975., 80-85, sl. 49-50; WLADIMIRO DORIGO, *La cultura carolingia della prima capella sancti Marci, Hortus artium medievalium – 8* (2002.), 155, sl. 14.).
- ¹⁹ NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, (bilj. 15), 25, sl. 27.
- ²⁰ ANTE PITEŠA, *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split, 2012., 87-89. sl. 41 a-e.
- ²¹ MARINA VICELJA, Južnoistarska grupa spomenika ranosrednjovjekovne skulpture, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 16 (1992.), 15, sl. 6.
- ²² *Novigradski lapidarij – Lapidario di Cittanova*, (ur. J. Zihel), Novigrad – Cittanova, 2006., str. 73; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća – Scultura dal IV al XIII secolo, I*, (ur. I. Matejčić), Poreč – Parenzo, 2014., 216-217, (Ivan Matejčić, kat. jed. 77, ondje navedena literatura.)
- ²³ Plutej je stilski donekle sličan primjerima rombova sa zaobljenim stranicama na onima u Veneciji. (Vidi: FULIO ZULIANI, bilj. 18, 100, sl. 74 i 118-123, sl. 98-101.)
- ²⁴ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo od 4. do 13. st.*, (bilj. 22), 234-235, (Ivan Matejčić, kat. jed. 93, ondje navedena literatura.)
- ²⁵ IVAN MATEJČIĆ – MILJENKO JURKOVIĆ, *Lapidarij u Balama*, Split – Bale, 2002., 4 i 7; *Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća* (bilj. 22), 184-185, (Sunčica Mustać, kat. jed. 58, i ondje navedena literatura.)
- ²⁶ ZORICA ČUBROVIĆ, Djela jedne klesarske radionice u crkvi Sv. Mihaila, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, 41-42 (1993./1994.), 45-5; MERI ZORNIJA, (bilj. 6), 323-324, tabla B. 1c.
- ²⁷ PAVUŠA VEŽIĆ, Vinova loza na ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim reljefima u Zadru i na zadarskome području, *Histria antiqua* 15 (2007.), 415-428.
- ²⁸ NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, (bilj. 15), 109 - 111, (Nikola Jakšić, kat. jed. 027, ondje navedena literatura); IVAN JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorska disertacija, Zagreb, 2013., 1. dio, 37-56, 2. dio, tabla VI-XII.
- ²⁹ NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, (bilj. 15), 112-113, (Nikola Jakšić, kat. jed. 028, ondje navedena literatura); IVAN JOSIPOVIĆ, (bilj. 28), 1. dio, 37-56, 2. dio, tabla VI-XII; NIKOLA JAKŠIĆ, (bilj. 6), 302-303, sl. 11. i 12.
- ³⁰ NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, (bilj. 15), 22, sl. 24; IVAN JOSIPOVIĆ, (bilj. 28), 37-56, 2. dio, tabla VI-XII; NIKOLA JAKŠIĆ, (bilj. 6), 351, sl. 4. i 373, sl. 23.
- ³¹ MARINA VICELJA, (bilj. 21), 15, sl. 5.
- ³² TOMISLAV MARASOVIĆ, O krsnom bazenu splitske krstionice, *Starohrvatska prosvjeta*, 24 (1997.), 7-56, 5, 7, 8, 16 i 40.

- ³³ TONČI BURIĆ, Pluteji oplate splitske krstionice – vrijeme i okolnosti postanka, *Zbornik Tomislava Marasovića*, (ur. I. Babić, A. Milošević i dr.) Split, 2002., 301-327, sl. 3, 5 i 6.
- ³⁴ NIKOLA JAKŠIĆ, Majstor koljanskog pluteja, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 8, Split, 1984., 243-252; IVAN JOSIPOVIĆ, "Majstor koljanskog pluteja" u stilskom razvrstavanju predromaničke skulpture iz Galovca kod Zadra, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34 (2010.), 7-18; NIKOLA JAKŠIĆ, (bilj. 6), 221-240, sl. 6., 8. i 11.
- ³⁵ *Larte in Italia*, (bilj. 10), sl. 471; FULIO ZULIANI, (bilj. 18), 80-84; WLADIMIRO DORIGO, (bilj. 18), sl. 14.
- ³⁶ *Novigradski lapidarij*, (bilj. 22), 170-171, (Ivan Matejčić, kat. jed. 51 i ondje navedena literatura); *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, (ur. A. Milošević), MHAS, Split, 2000., 203, (Tonči Burić, kat. jed. IV. 28-a); IVAN JOSIPOVIĆ, (bilj. 28), 1. dio, 169-191, 2. dio, tabla LII, sl. 1, i ondje navedena literatura; NIKOLA JAKŠIĆ, (bilj. 6), 369, sl. 19.
- ³⁷ ŽELJKO PEKOVIĆ, *Crkva Sv. Petra Velikoga – Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Dubrovnik – Split, 2010.
- ³⁸ *Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća*, (bilj. 22), 207-210, (Ivan Matejčić, kat. jed. 72.2 i 72.3, i ondje navedena literatura).
- ³⁹ *Hrvati i Karolinzi*, (bilj. 36), (Tonči Burić, kat. jed. IV. 10); NIKOLA JAKŠIĆ, (bilj. 6), 247, sl. 5.
- ⁴⁰ *Hrvati i Karolinzi*, (bilj. 36), 206-207, (Tonči Burić, kat. jed. IV. 33); NIKOLA JAKŠIĆ, (bilj. 6), 367, sl. 15.
- ⁴¹ MERI ZORNIJA, (bilj. 6), 320-322, tabla B. 1b; ŽELJKO PEKOVIĆ, (bilj. 37), 211-213, sl. 196-198; NIKOLA JAKŠIĆ, (bilj. 6), 167-170.
- ⁴² *Hrvati i Karolinzi*, (bilj. 36), 47-48, (Miljenko Jurković, kat. jed. I. 35); *Novigradski lapidarij* (bilj. 22), 78; *Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća*, (bilj. 22), 213-214, (Ivan Matejčić, kat. jed. 75, i ondje navedena literatura).
- ⁴³ Plutej je inventaru ranosrednjovjekovnih lapida Arheološkog muzeja u Zadru zaveden pod brojem 184. PAVUŠA VEŽIĆ, Pilastar sa stupićem ograde svetišta iz episkopalnog kompleksa u Zadru, *Ars Adriatica* 5 (2015.), 24, sl. 8.
- ⁴⁴ MILJENKO DOMIJAN, *Rab – grad umjetnosti*, Zagreb, 2001., 51.
- ⁴⁵ NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, (bilj. 15), 97-100, (Nikola Jakšić, kat. jed. 018.); IVAN JOSIPOVIĆ, Radionica plutejâ zadarske katedrale, *Ars Adriatica* 4 (2014.), 43-62.
- ⁴⁶ *Leksikon ikonografije*, (bilj. 7), 387-388.
- ⁴⁷ *Jeruzalemska Biblija*, Zagreb, 1994, 933: *Leksikon ikonografije*, (bilj. 7), 433 i 460.
- ⁴⁸ ANTE PITEŠA, (bilj. 20), 65-67, sl. 29; *Hrvati i Karolinzi*, (bilj. 36), 151-153, (Nikola Jakšić, kat. jed. III. 43 i III 44).
- ⁴⁹ FRIEDRICH GERKE, *Kasna antika i rano hrišćanstvo*, Novi Sad, 1973., 179-182, sl. 16. – *Larte in Italia – II*, (bilj. 10), sl. 69.
- ⁵⁰ NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, (bilj. 15), 85-86 i 103-104, (Nikola Jakšić, kat. jed. 010 i 022); ANTE PITEŠA, (bilj. 20), 65-67, sl. 29.
- ⁵¹ *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, (bilj. 36), 142, (Tonči Burić, kat. jed. III. 28.); TOMISLAV MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica – 3*, Split – Zagreb, 2011., 342, sl. 461.
- ⁵² ŽELJKO RAPANIĆ, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987., 188-189, tab. VI, sl. 2.
- ⁵³ Za primjere u našem naslijeđu vidi: *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, (bilj. 36); *Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća* (bilj. 22); ANTE PITEŠA, (bilj. 20), 39 i 101, sl. 10. i 51; TOMISLAV MARASOVIĆ, (bilj. 51), 31-32, 81, 150, 260, 310, 314, 345, 351, 382, 395, 419 i 468.
- ⁵⁴ Općenito vidi u: NIKOLA JAKŠIĆ, (bilj. 6). Ujedno vrlo dobru razradu produkcije većine radionica u Dalmaciji izvršio je Ivan Josipović u svom doktoratu. Vidi: IVAN JOSIPOVIĆ, (bilj. 28).
- ⁵⁵ *Novigradski lapidarij*, (bilj. 22), 61 i 84; *Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća*, (bilj. 22), 172-173 i 210, (Ivan Matejčić, kat. jed. 53 i 73.)
- ⁵⁶ *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, (bilj. 36), 125-126, (Miljenko Jurković, kat. jed. III. 8.)
- ⁵⁷ IVAN JOSIPOVIĆ, (bilj. 28), 97-99, 2. dio, tabla XXII., sl. 1-4 i ondje navedena literatura.
- ⁵⁸ *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, (bilj. 36), 130, (Miljenko Jurković, kat. jed. III. 13.)
- ⁵⁹ IVAN JOSIPOVIĆ, (bilj. 28)
- ⁶⁰ ANTE PITEŠA, (bilj. 20), 39-43 i 101-105, sl. 10 i 51. Valja im pridodati i ulomke pluteja u katedrali. (Vidi: TOMISLAV MARASOVIĆ, *bilj. 51*, 260.)
- ⁶¹ *Larte in Italia – II*, (bilj. 10), sl. 464.
- ⁶² *I Longobardi*, (ur. G. C. Menis), Milano, 1990., 313-314, (Marina Righetti Tosti-Croce, kat. jed. VII. 21)
- ⁶³ JANKO BELOŠEVIĆ, Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s pleternim ukrasom iz Zadra, *Diadora* 4 (1968.); NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, (bilj. 15), 19, sl. 21, (Nikola Jakšić, Skulptura u Zadarskoj nadbiskupiji od IV. do XII. stoljeća), te 101 i 102, (Nikola Jakšić, kat. jed. 019 i 020, ondje navedena literatura).
- ⁶⁴ IVAN JOSIPOVIĆ, (bilj. 45).
- ⁶⁵ NIKOLA JAKŠIĆ – EMIL HILJE, (bilj. 15), 19, sl. 21, (Nikola Jakšić, Skulptura u Zadarskoj nadbiskupiji od IV. do XII. stoljeća), te 101 i 102, (Nikola Jakšić, kat. jed. 019 i 020, ondje navedena literatura); IVAN JOSIPOVIĆ, (bilj. 45).
- ⁶⁶ PAVUŠA VEŽIĆ – MILENKO LONČAR, *HOC TIGMEN – Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar, 2009., 160.
- ⁶⁷ *Leksikon ikonografije*, (bilj. 7), 130.
- ⁶⁸ JANKO BELOŠEVIĆ, (bilj. 63), 271-280; PAVUŠA VEŽIĆ – MILENKO LONČAR, (bilj. 66), 160; IVAN JOSIPOVIĆ, (bilj. 45), 43-62.
- ⁶⁹ *Leksikon ikonografije*, (bilj. 7), 516.
- ⁷⁰ U vezi korištenja izraza *adriobizantinizam* vidi: EINAR DYGGVE, *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951.; *Izabrani spisi*, Split, 1989.; *Povijest salonitanskog kršćanstva*, Split, 1996.; IGOR FISKOVIĆ, *Romaničko slikarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1987.; *Adriobizantski sloj zidnog slikarstva u Južnoj Hrvatskoj*, *Starohrvatska spomenička baština – Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (ur. M. Jurković i T. Lukšić), Zagreb, 1996., 371-386; ŽELJKO RAPANIĆ, Ima li dvojbe oko termina "adriobizantinizam"? *Zbornik Tomislava Marasovića*, (ur. I. Babić, A. Milošević i dr.), Split, 2002., 171-182.

Summary

Pluteus from the Chancel Screen in the Sanctuary of St Tryphon in Kotor

The pluteus from the chancel screen, presumably from the sanctuary of St Tryphon in Kotor, is a sort of compilation of specific visual and symbolic motifs and their combinations as identified in various chancel screens in churches of the Adriatic cultural circle. An especially interesting element is the panel on the left side of the pluteus, with a geometrical base consisting of twelve circles, three in the height and four in the length of the composition. The stonemason's skill transformed them into an interesting iconographic solution, consisting of rings of interconnected triangles lined along the edge of the panel and rhombuses distributed in its field. The triangles and the rhombuses have concavely curving, interlacing sides that create circular interspaces next to them, each of them featuring two flame-like leaves facing each other. This motif is rare in pre-Romanesque ornamentation in the Adriatic. However, it is typical of the Romanic milieu in Istria and Dalmatia, such as Novigrad, Rab, Zadar, and Kotor. Plutei with such forms can be dated to the last decades or even years of the 8th century or the early 9th century.

Another characteristic ornament in these plutei is the trefoil lily in the centre of each rhombus, as well as many triangles. The rhombus resembles a cross in itself, often accentuated through a smaller cross in the midst of its field. Examples of such combinations are found in the early Byzantine decorative sculpture of Ravenna, inspired by Lombard and Carolingian art, and may have thence reached the Romanic milieu of Istria and Dalmatia.

I would argue that it was from this direction that such motifs entered the hinterland of the ancient Croatian state, as well as other Slavonias. There they were used alongside similar as well as entirely different ornaments. The plutei there likewise feature the motif of a lily in a rhombus, yet without the flame-like leaves in the interspaces, which are substituted through various types of knots, pretzels, rosettes, and particularly often concentric circles, the so-called "Korboden ornaments" accompanied by clusters of grapes, occasionally with birds picking at the berries. These motifs, especially the last one, indicate that honeycomb meshes, designed almost in the form of iconoclastic geometrical abstractions, nevertheless represented quite figuratively the True Vine marking the boundary of the enclosed Garden or Vineyard. This is clearly seen in the plutei from the Tragurian workshop active during the reign of Duke Trpimir, the one of the

Master of the Pluteum of Koljane, or the Benedictine workshop active during the reign of Duke Branimir.

In its own way, the rhombus with concavely curving sides – a motif that has attracted surprisingly little attention in the analyses of early Christian and early medieval art in the Croatian lands – symbolizes the Cross, which allows us to call it, at least tentatively, "the rhomboid cross". Moreover, one may say that, in the reliefs from liturgical contexts in the Adriatic cultural circles, such crosses (combined either with one or with several rhombuses) were used more than any other symbol, especially in the early medieval plutei dated to the 8th to 11th centuries. It is therefore, figuratively speaking, the "common feature" of most artworks presented here.

The panel to the right is outlined by two arcades, with a cross underneath each of them. Here one again encounters the typical motifs of early Christian and early Byzantine art, combined with the Lombard and Carolingian variants of the themes. These models reached the Romanic communities of Istria and Dalmatia, and through them the hinterland of the Slavonias. Nevertheless, analogies in the composition with two panels in a pluteus, at least one featuring two arcades, seem particularly striking between Zadar and Kotor. The fragments of marble plutei that were subsequently incorporated into the main altar of St Anastasia's church are evidence of the fact that there were at least three cases in Zadar that may be considered analogous to the one in Kotor in their ornamentation. Besides the pillars, capitals, arcades, and crosses, the similarities include the motif of the Garden of Eden under the cross as the Tree of Life, which resembles the acanthus flower. This motif is also present in some ciboria produced by the workshop of Boka Kotorska.

However, if one also considers the previously described mesh with rings of interlaced triangles and rhombuses, especially in Zadar and Kotor, as well as the motif of the True Vine in the pilasters of the chancel screen in Zadar, Kotor, and elsewhere, the striking parallels lead to a conclusion about the relatively similar motifs in analogous liturgical installations. These, again, indicate an exchange of stonemasonry patterns in the period of early pre-Romanesque art, especially between these two important early medieval Dalmatian cities. This highly intriguing topic certainly deserves further study, albeit with due caution.